

и ове старе форме суђења, одлуком књаза Данила то право опције ишчезава. Он, у настојању да сузбије остатке племенског сепаратизма и учврсти државну власт, не допушта да јавне послове отправљају друштвени органи и сматра прикладнијим суђење пред државним органима и редовним судовима, који треба да добију своју пуну афирмацију. Међутим, дубоки корени ове установе нису допуштали да се једним усменим декретом књаза Данила стари начин суђења у потпуности укине. Остаци старе установе, под истим називом *станак*, одржавају се и даље у оквиру новонасталих односа. Као примитивни облик суда постоје у извесним граничним крајевима. Кучи су имали редовно *станак* са Климентима, а каткад и са Васојевићима. На *станак* Куча и Климената као у древно доба долазили су главари обе стране у пратњи наоружаних војника. Седали су у круг наизменично Куч, па Арбанас. Хватали „вјеру“ (бесу) о одржању реда и мира и већали о решавању разних економских питања (испаше, издига, воде и сл.).⁶¹ Виталну снагу имао је обичај *станка* и у другим племенима. Састајали су се Кучи са Хотима, Братоножићима, Пиперима и другим,⁶² док их ново време и нова правна схватања нису учинила потпуно непотребним, преживелим.

Љубинка Богетић

ДРУГИ ЊЕГОШЕВ ПОГРЕБ

Посмрти остаци Петра II Петровића Његоша имали су ту судбину да буду четири пута сахрањивани, два пута на Цетињу и два пута на Ловћену. Први пут Његош је сахрањен трећи дан након своје смрти, у недјељу 2. новембра 1851, у гробницу свога стрица и претходника на владичанском пријестолу Петра I.¹ Према његовој жељи, коју је усмено изразио прије своје смрти, требало је да буде сахрањен у капели на Језерском врху, на Ловћену. Та капела је по његовом налогу подигнута љети 1845. године² и посвећена св. Петру. Извршитељи његових опорука сма-

⁶¹ Дучић, сп. д. 147.

⁶² Исто, 149.

¹ Вукова преписка VII, 111—112. Ристо Драгићевић сматра да у овој вјести попу Вука Поповића постоји контрадикција. Његош је умро 19/31. октобра у петак, а 2. новембра је била недјеља. Драгићевић каже да је недјеља била други, а не трећи дан послје Његошеве смрти. Међутим, треба узети у обзир да у говору Бокела и Црногораца (као и неких других словенских народа) „други дан“ послје нечега значи исто што и сједећи дан, а трећи дан би био онај дан који долази иза „сједећега“. Према томе нема никакве контрадикције код попа Вука (Чланци о Његошу. Народна књига, Цетиње 1949. Стр. 208).

² Јефто Миловић: О подизању Његошеве капеле на Ловћену („Историски записи“, 4/1951, VII/1—3, 117—119.).

трали су, кад је умро, да није погодан моменат за сахрану на Ловћену, па су га привремено сахранили на Цетињу, с тим да последице извјесног броја година изврше његову жељу у погледу сахране на Ловћену.³ По други пут је извршена сахрана његових посмртних остатака. 8. септембра 1855. године. Тога дана је удовољено његовој жељи да буде сахрањен на Ловћену, у капели св. Петра. За вријеме првог свјетског рата аустро-угарске војне власти наредиле су да се Његошеви посмртни остаци пренесу с Ловћена и сахране на Цетињу, гдје су и први пут били сахрањени. То је био трећи погреб Његошевих костију⁴ Коначно, четврта сахрана његових посмртних остатака извршена је 21. септембра 1925. године. Тога дана су уз велике свечаности његове кости пренесене са Цетиња на Ловћен и сахрањене у капели, која је била за ту прилику реконструисана.⁵

Датуми ових сахрана као и њихови описи били су у науци о Његошу познати и о њима постоји доста података. Једино датум и опис његовог другог погребља, односно првог преноса његових костију на Ловћен, нијесу били јасно утврђени и познати. Док се о осталима много писало, о овом другом постоји само једна расправа, али ни она није дала позитивне резултате у питањима која је аутор био себи поставио.

Аутор те расправе, проф. Ристо Драгићевић, поставио је био себи задатак: прво, да утврди кад је Његош подигао капелу на Ловћену, и друго, кад је он у њој први пут сахрањен, односно кад су његове кости пренесене са Цетиња на Ловћен, али му није пошло за руком, како сам каже, да на та питања пружи поуздане одговоре.⁶

У међувремену за прво питање нашао је сигурно рјешење др Јевто Миловић у документима Задарског архива, те је на основу њих утврдио да је капела на Ловћену саграђена у љето 1845. године.⁷ Међутим, друго питање је остало отворено иако је Драгићевић у свом раду пружио драгоцене податаке за његово рјешење, па је чак и нашао то рјешење, али се — услед несигурности и контрадикторности извора — није могао одлучити да га утврди као коначно.

Сада се и то питање може ријешити; чак се може пружити и кратак опис очевица погребних свечаности и спровода Његошевих посмртних остатака са Цетиња на Ловћен.

³ Ослањајући се, углавном, на наводе попа Вука Поповића (Вукова преписка VII, 111—112), Р. Драгићевић детаљно износи разлоге из којих није извршена сахрана према Његошевој жељи (Чланци, 208).

⁴ Пренос Његошевих костију с Ловћена на Цетиње извршен је ноћу између 12. и 13. августа 1916. године (Споменица Петра II Петровића Његоша — Владике Рада 1813 — 1851 — 1925. Уредио Душан Д. Вуксан. Цетиње 1926. Стр. VIII).

⁵ Споменица, XXIII—XXXVI.

⁶ Пренос Његошевих кости на Ловћен (Чланци, 213—217).

⁷ Миловић, нав. рад.

У својој расправи Драгићевић је добро уочио да је епидемија колере која је харала у аустријским земљама, и због које је била затворена црногорско-аустријска граница за сваки саобраћај, била узрок што нијесу у јавност продрле вијести о овом догађају и што се о њему није на Цетињу нашло никаквих писаних докумената. Ми ћемо овдје тај Драгићевићев закључак потврдити другим изворима и показати да су упркос затварању границе неке вијести ипак продрле у јавност, само, можда, не толико колико би их било да није пред саме свечаности граница морала бити затворена.

Неслагања у литератури о томе датуму приморала су Драгићевића да прегледа сва сачувана акта Цетињског архива од 1. августа до 31. октобра и из 1854. и 1855. године, али ни у једном документу није нашао ни помена о томе преносу. Од података из литературе долазило је у обзир неколико њих, па их је Драгићевић све изнио и о свакоме од њих дао своје мишљење.

Поводом другог преноса Његошевих костију на Ловћен 1925. године у штампи је изашло много чланака, већином пригодних. У једноме од њих каже се да је први пренос извршен 14. октобра 1854. по старом календару.⁸ У другом се то исто само понавља: „По наредби књаза Данила, 14. октобра 1854. би пренесен Владика на Ловћен и сахрањен у његовој задужбини“.⁹ У својој „Историји Црне Горе“ Ђорђе Поповић каже да је пренос Његошевих костију на Ловћен извршен 27. августа (8. септембра) 1855.¹⁰ Др Лазо Томановић у монографији о Његошу не прецизира датум, него каже: „И тек 1855. у септембру био је пренесен на Ловћен“.¹¹ То исто каже и Милорад Медаковић, који је лично присуствовао овом преносу, наводећи да је он извршен у септембру 1855. године.¹² На концу, према једном цитату Божидара Ковачевића,¹³ Драгићевић наводи што су о томе писале „Србске новине“: „Двадесет седмога августа пренесене су кости покојнога владике Петра II у цркву светог Петра, коју је он саградио. Та се црква налази на врху брда Ловћена, који је девет хиљада

⁸ Др. Г. Дожић: Око преноса Његошевих костију (Летопис Матице српске, 99/1925, CCCVI/1, 51).

⁹ Споменица, VII.

¹⁰ Ђорђе Поповић: Историја Црне Горе. Београд 1896. Стр. 188.

¹¹ Петар II Петровић Његош као владалац. Цетиње 1896. Стр. 213.

¹² П. П. Његош посљедњи владајући владика Црногорски. Нови Сад 1882. Стр. 182.

¹³ Горски Вијенац. Луча, библиотека Задруге Професорског друштва. Београд 1940. [Предговор:] Стр. XXV.

стопа висок“.¹⁴ Ова је вијест преузета из бечког листа »Oesterreichische Zeitung«.

Ослањајући се на резултате свога истраживања у Цетињском архиву, Драгићевић је одмах одбацао тврдњу да је овај пренос извршен 1854. или у октобру 1855. У недостатку поузданих доказа, а вођен здравим расуђивањем, као добар познавалац мјеста и времена гдје је и када је пренос вршен, он је остао у увјерењу да је пренос извршен у августу 1855, али је сматрао да о овом питању треба потражити ипак поуздане архивске податке.

Како у Цетињском архиву нема писмених података потребних за рјешење овог питања, а ако би се и нашли у бившим аустријским архивама, то они не би потицали од очевидаца, него би евентуално садржавали само оно што се сазнало о томе на аустријском подручју. Стога не би било нужно да ти подаци буду баш архивски, него би добро дошли и новински, за које су црпене информације исто онако како би их црпли и органи аустријских власти у Котору — од људи који су долазили са Цетиња и, евентуално, били очевици преноса Његошевих костију на Ловћен. Научна вриједност таквих новинских вијести није ништа мања од вриједности архивских података, који би се могли наћи у аустријским архивама, јер су и за новине и за органе аустријских власти такви подаци прикупљани на исти начин и са истовјетних врела.

Сакупљајући новинске вијести о Његошу наишли смо на неколико њих које јављају о преносу његових костију на Ловћен. По њима смо установили да је вијест бечког листа »Oesterreichische Zeitung«, коју су пренијеле „Србске новине“, била тачна, само што у њој није речено да је датум наведен по јулијанском, а не по грегоријанском календару. Наиме, аустријски лист је навео датум по новом, али су то, по усвојеном обичају, „Србске новине“ поправиле и ставиле датум по старом календару. Ђорђе Поповић је такођер тачно навео датум и по старом и по новом календару. Пренос Његошевих костију је заиста извршен 27. августа (по старом), односно 8. септембра (по новом) 1855. године. Тиме бисмо ово питање могли сматрати ријешеним, те бисмо, након цитирања извора, могли закључити своје излагање.

¹⁴ Читава та вијест у „Србским новинама“ гласи: „Ест. Цгг“. од 9. ов. м. јавља како је Н. В. цар аустријски опет црногорског народа показао своје благовољење, изјавивши књазу да ће узети два Црногорца да ји о своме трошку изобразити даде за православне свештенике. Даље су добили Црногорци од Аустрије новаца у помоћ да саграде цркве и манастире, кои су били у посљедњем рату разорени; а осим тога дошла су у Котор и нека звона, која се од Аустрије поклањају цетињској цркви, на којој се сада подиже торањ и у њему ће бити пет звона. 27-га Августа пренесене су кости покојнога владике Петра II у цркву св. Петра, коју је он саградио. Та се црква налази на врху брда Ловћена, који је 9000 стопа висок“ („Србске новине“, 22/1855, 104, 448 (2) од 13/25. септембра).

Али како у новинским вијестима о томе има и других података, који су за науку о Његошу интересантни, ми ћемо их овдје навести и, колико буде потребно, објаснити.

У свом раду Драгићевић је изнио архивске податке о затварању црногорско-аустријске границе баш у вријеме прије до након преноса Његошевих костију, због појаве епидемије колере у Боки Которској, па оправдано сматра да је у томе нашао „узрок недостатка извјештаја о преносу Његошевих кости на Ловћен 1855. године“. По свој прилици та је болест увелико допринијела да новинске вијести не буду тако опширне, али она ипак није спријечила одржавање поштанске и курирске везе с Котором. Благодаревши тој вези у новине је доспио један кратак опис свечаности поводом преноса. Тако смо добили два његова описа од очевидаца, један анонимни новински и један, иако не савремени, од Милорада Медаковића у његовој монографији о Његошу.

Новине су у ово вријеме поклаљале Црној Гори прилично пажње због њеног држања у вријеме кримског рата, у којем је она остала неутрална. Аустријска влада је будно пазила на то да Црногорци не прекрше неутралност, па је стога била драгоцјена свака новост из Црне Горе. То се види из додатка уз извјештај о преносу Његошевих костију, гдје се јавља о утиску који је на Црногорце оставио пад Севастопоља: „Извјештај о паду Севастопоља побудио је код Црногораца дубоку сензацију. Двије трећине становништва није оване хтјело повјеровати; тако су били увјерени о неосвојивости ове тврђаве“. Стога су често објављиване и безначајне вијести у новинама, каткад злобно, а каткад и добронамјерно, већ према томе како је тумачен који поступак Црногораца или њихових првака. Том будном праћењу догађаја у Црној Гори имамо захвалити што су објављене макар и оскудне вијести о преносу Његошевих костију.

Истог дана кад су Његошеве кости извађене из гробнице на Цетињу, 7. септембра (26. августа по ст.), окружни начелник у Котору, одговарајући на једно писмо президента Сената Ђорђа Петровића од прије два дана, јавља „да у село од Мула у мало чељади приказа се болијест колера још од 11. августа и од све прилике види се да је на свршетак не понављајући се“, па се ноћу између 2. и 3. септембра разбољело неколико грађана и војника у Котору и 7. септембра умрли су од њих седморица, а умро је један становник у Љутој“.¹⁵ Тога истог дана јављао је дописник »Agramer Zeitung«-а „с црногорске границе“ (тј. из Котора): „Колера се сада појавила и у Котору иако је незнатног интензитета. У малој опћини Муло она већ од прије око мјесец дана граби жртве. Црногорски књаз подузима мјере да кордоном заштити своју земљу“.¹⁶ Дописник „Србског дневника“ (Нови Сад) са Це-

¹⁵ Чланци о Његошу, 117.

¹⁶ »Agramer Zeitung«, 30/1855, 217, 1049(1) од 22. септембра.

тиња јавио је 11. септембра своје листу: „Поради појављене колере у Приморју, влада овдашња издала је наредбу, да се не смију Црногорци са Приморцима миешати, док се невиди, што ће са болести бити“.¹⁷ Прошириле су се чак вијести да су од колере помрли књажев ађутант Бјеладиновић и брат Мирко Петровић. О томе је 19. септембра јављено из Задра „Колера се појавила и у Котору. Од ње је 15. (ов. м.) обољело петнаест особа, од којих је само једна оздравила. Најбогатије породице бјеже из града. Ађутант црногорског књаза, Марко Бјеладиновић, умро је од колере, а такођер и књажев брат, вицепрезидент Мирко, наводно је умро од ове болести“.¹⁸ Три дана касније јављено је да се болест појавила и у Црној Гори: „Без обзира на затварање границе Црне Горе, колера се у њој појавила. Како ће вам можда бити већ познато, од ње је умро као један од првих књажев ађутант Маркус Бјеладиновић. Он је болест добио у Котору“.¹⁹

Па иако су биле такве прилике на граници према Котору, понека вијест је могла доспјети у јавност. У првој вијести о припремама за пренос Његошевих костију на Ловћен има неких нетачности, које се лако уочавају. Ту се каже да је Његош „својим тестаментом“ изразио жељу да буде сахрањен на врху Ловћена, да је цркву, у којој треба да буде сахрањен, саградио „кратко вријеме прије смрти“ (kurz vor seinem Ableben) и да је књаз Данило наредио да ту црквицу „перманентно чува стража са четири топа“. Та вијест од 7. септембра гласи у цјелости: „Покојни владика Петар II изразио је у свом тестаменту жељу да његово мртво тијело буде сахрањено на врху планине Ловћен. Садањи књаз, извршавајући жељу свог уваженог претходника, наредио је да се у цркви, коју је он подигао на Ловћену кратко вријеме прије своје смрти, уреди гробница, коју ће чувати перманентна стража са четири топа. Смртни остаци покојника ће бити на свечан начин однешени на посљедње почивалиште“.²⁰ Дописник који је ово јављао, свакако због затворене границе према Црној Гори, није могао сазнати да су баш тога истог дана биле на Цетињу извађене Његошеве кости из гробнице и остављене у цркви до сљедећег дана.

У Котору се иначе и прије тога дана знало за припреме преноса Његошевих костију, па је дописник „Србског дневника“ спојио вијести о томе с вијестима о наклоности аустријског цара према Црногорцима, да би тиме побио тврдње неких новина које су јављале да се црногорска влада нечим замјерила Аустрији. Из те полемичке вијести сазнајемо да је књаз Данило наредио да се поправи и доведе у ред порушени звоник цркве Цетињског манастира. У Котору су се већ налазила звона која је аустријски

¹⁷ »Narodne novine«, 21/1855, 222, 731—732 (1—2) од 28. септембра.

¹⁸ »Agramer Zeitung«, 30/1855, 217, 1049(1) од 22. септембра.

¹⁹ »Agramer Zeitung«, 30/1855, 224, 1082(2) од 1. октобра.

²⁰ »Agramer Zeitung«, 30/1855, 212, 1024(2) од 17. септембра.

цар поклонио тој цркви. Требало је свакако да она буду постављена на своја мјеста прије свечаности. У тој вијести „с црногорске границе“ од 30. августа каже се: „У ово вриеме, кад бечке незваничне новине без образа, без повода и без разлога насерћу и труде се пред свиетом окаљати Цернугору или Црногорце, кад оне хоће да докажу, да су Црногорци влади аустријанској сад скоро ниешто сгриешили, вриједно је, да бар Срби наши чују свиедочбу сасвим противну, свиедочбу, која потврђјава најјасније, да новине те или незнаду шта говоре или из пакости спрам керста измишљавају оно, о чему нитко и неснива.

Његово величанство цар аустријански већ у више приликама показивао је своју наклоност народу црногорском. Из скорашњих догађаја то је свакоме познато. Сад у најновије вриеме изволио је његово величанство Црногорцима нови знак свога благовољења указати и риешити, да се о трошку владе аустријанске двојица црногорских младићах у богословним и правословним наукама одхрањивају. Риешење ово високо царско званично је приобћено његовој свиетлости господару књазу Данилу и истом је приликом позван, да двојицу младићах црногорских на то име послати изволи.

Није ли ово најбоља свиедочба за оно, што смо горе споменули, а именито да Црногорци нису аустријанску владу ни у чему увриедили него напротив да су његовом царском величанству толико признатељни и благодарни, да их је цар новог свог овако краснога благовољења достојне нашао.

Осим споменутог и другог благовољења изволио је цар аустријански определилити помоћ неку пострадавшим црквама црногорским. И данас су још у Котору звона, која је цар црквама црногорским поклонио, и која ће се скоро у Цернугору донијети.

Књаз је наредио, да се порушени стари звоник цетињске цркве на ново изида и поправи и да се на њега подигне пет звонах.

До кои дан преносит ће се земаљски останци упокојенога владике Петра II, господара црногорског на врх високе планине Ловћена те ће се ту положити у цркву, коју је покојник у славу св. Петра саградио. Тежку је клетву он оставио, да му се тиело његово ту сахрани. Преношење то чинит ће се с великом светковином“.²¹

Други дописник је јавио на сам дан свечаности „с црногорске границе“. 8. септембра: „Као што је познато Њ. величанство је милостиво извољело пружити значајну помоћ црквама у Црној Гори. Сада се требају у најкраће вријеме у Црној Гори однијети из Котора звона, која су у ту сврху поклоњена“.²²

Лист »Agramer Zeitung« је два пута јављао о преносу Његошевих костију. У првој вијести од 13. септембра „с црногорске

²¹ »Narodne novine«, 21/1855, 213, 697—698(1—2) од 18. септембра.

границе“ јавља се врло кратко: „У прошли петак су с великом помпом преношени посмртни остаци ранијег владике Петра II на планину Ловћен у гробницу, коју је он сам саградио.“²³ Ова је вијест послана 13. септембра, а тога дана је 1855. био четвртак. Према томе, „прошли петак“ је био 7. септембра, а тога дана су Његошеве кости биле тек извађене из гробнице на Цетињу и остављене у цркви до идућег дана када је стварно извршен њихов пренос на Ловћен, како се то види из друге, опширније вијести тога истог дописника. Он је од 8. до 22. септембра, када је написана ова друга вијест, имао прилике да се о догађају детаљније распита и да сазна неке појединости о којима прије није могао знати. У овој другој вијести су нарочито интересантни подаци о Његошевом оцу Тому Маркову, који је судјеловао у спровођу свога сина. Овдје први пут добијамо о њему неке прецизне податке, за којима је проф. Драгићевић узалудно трагао, јер их у Црној Гори није могао наћи. О самој пратњи Његошевих посмртних остатака у тој другој вијести се каже: „Дне 8. ов. м. с великом помпом су сахрањени у капели на Ловћену посмртни остаци покојног владике Петра II. Педесет свештеника, сви великодостојници Црне Горе и преко 2000 особа сачињавали су пратњу. Покојников отац, човјек од преко сто година, ишао је за мртвачким носилима на коњу, јер се није могао пети по брдском путу. Он је рођен 1748. године,²⁴ па је најстарији становник Црне Горе. Имао је пет синова,²⁵ а сада има само једног унука“.²⁶

Занимљиво је да се у овој вијести, као ни у другима, не говори ништа о Његошевој мајци Ивани, која је тада још била у

²² »Agramer Zeitung«, 30/1857, 213, 1028(2) од 18. септембра.

²³ »Agramer Zeitung«, 30/ 1855, 222, 1074(2), од 28. септембра.

²⁴ Након што је прикупио све податке о Тому Маркову, Његошеву оцу, Р. Драгићевић је дошао до закључка да је „сигурно Његошев отац рођен 1762. или најкасније 1763. године“ (Чланци о Његошу 6). Збрку, која је настала око година Тома Маркова, односно око утврђивања године његова рођења, повећава још један савремени податак, који ћемо ниже навести. Драгићевић је у својој расправи „Његошеви родитељи и браћа“ прикупио све доступне му податке о Његошевом оцу, па је покушао да утврди не само кад се родио, него и кад је умро, али о томе није имао никаквог поузданог извора, па стога каже: „Нијесам могао поуздано утврдити годину смрти Тома Маркова. Ту сам у једној недоумици. Емил Чакра, наиме, у свом путопису „На Његушима“ има поднаслов: „Путничка црта од г. 1858“, док на гробу Тома Маркова на Његушима пише: „Ова рака Тома Маркова Петровића 1857 год“. — како ме љубазно писмено извјестио свештеник Гојко Ивановић, на чему му и овом приликом захваљујем. Из тога би се натписа могло закључити да је Томо Марков 1857. године начинио своју гробницу, а не да је те године умро, те морам оставити отворено питање тачнога датума смрти Његошева оца“ (Чланци о Његошу, 9). Стога неће бити наодмет да се на овом мјесту наведе један савремени извор о дану Томове смрти. То је допис следећег садржаја:

„Црна Гора

* Цетиње на Божи дан 26. Дек. 1858. Данас приспје глас да се је Томо Марков Петровић, старац од 104 године, у вјечност преселио. Старац овај брат је Светопочившег Петра I., коме нетљене кости као свети-

животу, па се тако не може рећи да ли је и она била у пратњи посмртних остатака свога сина.

С подацима ове вијести не слажу се подаци друге, још опширније, коју је писао очевидац на Цетињу 11. септембра, дакле три дана након сахране, само у питању броја свештеника, који су покојника опјевали. Но ту разлику треба схватити тако да су двадесет и два свештеника (међу њима два архимандрита) и два ђаконa чинодјејствовали при опијелу у цркви, како каже други извјештај, а педесет свештеника је било у пратњи, како се каже у овом извјештају.

Други, дакле, опис поновне свечане сахране Његоша послан је са Цетиња 11. септембра „Српском дневнику“, који га је објавио 24. септембра. Према његовом тексту овај опис су касније преносили листови на нашем²⁷ и на страним језицима.²⁸ Ово је, по свој прилици, једини савремени извјештај очевица о тим погребним свечаностима, па га треба донијети у цјелости: „У петак у јутро^{28а} у цркви извидани гроб упокојеног владике Петра II отворен је, сандук извађен и стајао је у цркви до у суботу из јутра. Зором у суботу огласила су звона и топови, да се народ прикупља. Два архимандрита и двадесет свештеника и два ђаконa обуку се у цркви и после прочитане молитве у 7 сатих понесу из цркве смертне останке. Спровод је био велик, кои прође кроз двориште двора књажева. Док подигну мртвачки сандук, зазвоне звона, а загуцају топови а кад се укажу на капији двора кња-

ња хране се у ковчегу на Цетињам, а отац Пјесника српског, кога остаци на гордом Ловчену почивају. Доста је и добра и среће доживио, четири је господара Црне Горе преживио као Шћепана малог, и Владику Саву, Петра I. и Петра II. А оно што му је жеља његова испунило, да је радостније у вјечно дворе прецао, јест што је Књаза доживио и то као независно дипломатички признаног, кому Русси и депешама своима отадају титулу Височество.

Данас су одма одолен окренула Г. В. Војвода и брат Н. С. Мирко са Г. Подпредседником Крцом, и свом овдешњом родбином. Од стране Н. С. Књаза Даниела дан је налог, да се погребне трожествено у цркви. С. Великомученика Ђорђа, овим т. ј. старцем озиданој. Лака му црна земља била“. — („Световид“ (Беч), 8/1859, 5, 3 од 8/20. јануара). Овај смо допис цитирали без икаквих исправака осим што смо ријеч потребе исправили у погребне. Одатле се види да је Томо Марков умро 7. јануара 1859. године.

²⁶ Р. Драгићевић је у својој расправи „Његошеви родитељи и браћа“ дошао до закључка да је „Томо Марков имао само три сина, а Његош само два брата“ (Чланци о Његошу, 20). Према томе би значило да је имао петоро дјеце (од тих двије кћери), а не пет синова, како се каже у овој вијести.

²⁶ »Agramer Zeitung«, 30/1855, 224 1082(2) од 1 октобра.

²⁷ »Narodne novine«, 21/1855, 222, 731—732(1-2) од 28. септембра.

²⁸ Poslední vládyka černohorský Petr II. (»Lumír. Belletristický týdeník« (Praha), 5/1855, стр. 286—287 (Priloha). Овај лист је донио у једном чланчићу оба извјештаја, и онај из „Српског дневника“ и онај из »Agramer Zeitung«-а.

^{28а} Дне 11. септембра, кад је овај извјештај писан и датиран, био је 1855. уторак, па је према томе у посљедњи петак био датум 7. септембра.

жева, онда учеста пуцњава топовах, а кад топови престану, онда на Мочалинама стојећи Црногорци проспу огањ из пушаках. Сам књаз с књагињом и са осталом свитом крену се те су покојника пратили до на саму висину Ловћена. Нитко неби могао виеровати, да ће се онолика тежина и онако тежким путем за 3¹/₂ сата изнијети, но Црногорци, виешти високим клисурама, јуначки изнесоше свог бившег господара на највишњу планину — и тим се испуни посљедњи при смртном часу учињени завет Петра II. Почем су смртне останке у цркву у раку положили, запуца 1000 пушаках у два пут и крену се сва војска и спушти се на Иванова Корита. Ту имаде изванредна вода, која је студена као да из самог леда извире. Око три сата по подне крене се књаз с књагињом и сва војска с њима, те стигну у вечер на Цетиње.²⁹

На тај начин би биле исцрпене све новинске вијести у којима се јављало о припремама за пренос Његошевих костију са Цетиња и о свечаном спроводу приликом самог преноса. Све остале вијести у другим новинама само су преводи ових или извади из њих.

У својој књизи о Његошу, коју је написао 1881. године, Милорад Медаковић је укратко описао само вађење посмртних остатака из гробнице на Цетињу, па ради потпуности преносимо овдје и тај спис, нарочито због тога што је то, иако не савремени, опис једног очевица, па се њим употпуњују наведени подаци из новина. Разумије се, Медаковићево причање о томе како је он (секретар) књазу Данилу пријечио да отвара ковчег с посмртним остацима, треба одбити на ауторову склоност хвалисању великом интимношћу с књазом. За остало што говори нема разлога да се не вјерује, осим оно што каже о годинама старости Тома Маркова.

Пошто је споменуо гдје је Његош био први пут сахрањен, Медаковић даље прича о преносу његових посмртних остатака на Ловћен у септембру 1855: „Књаз Данило са књагињом, са гларварима и множином свештенства испратише смртне остатке владике Рада до на Ловћен. Кад ће се носити смртни остаци владичини на Ловћен — док то чује његов отац стари Томо Марков, којем бјеше тад сто година, дојаша на коњу на Цетиње да и он испрати свога сина. Кад се отвори озидана рака, види се да је скриња много изагњила и да се тако однијети неможе те књаз Данило нареди да се начини друга нова, у коју да се стави онако како је, али оћаше књаз Данило да види владику, па то каже

²⁹ »Narodne novine«, 21/1855, 222, 731—732(1—2) од 28. новембра.

своме секретару, а овај ће му рећи, да то нипошто не чини, јер црквени канони забрањују отворати гроб прије седам година. „Али само малко да виђу какав је“ — рећи ће књаз — а секретар: „Нитмало — нипошто“: али књаз нареди да малко отворе, а у то дође и стари Томо, те кад отворе само једна рука бјеше цијела, коју старац са сузама пољуби, а остало тијело бјеше кано гљиб — па се много кајаше књаз Данило, што није послуша ријечи својега секретара“.³⁰

³⁰ Медаковић, на наведеном мјесту.

В. Гојнић је, не наводећи извор, објавио у „Побједи“, 19/1962, 2, 16 од 14. јануара чланак „Прво отварање Његошевог гроба“. Ту се препричава неки чланак протођакона Филипа Радичевића у неименованом бечком часопису из 1911. године. Према наводима тога чланка Његош је сахрањен на Цетињу 22. октобра по старом календару), тј. 3. новембра, а то није тачно, јер је сахрањен у недјељу 2. новембра, а не у понедељак 3. новембра. Затим се тврди да су његове „кости пренесене на Ловћен тек 14. октобра 1855. године“, а ни то није тачно, јер су пренесене 8. септембра (по новом кал.) 1855. године. Штета је што аутор овог чланка није навео извор својих информација, да би се оне могле провјерити. Међутим, ипак заслужује да се наведе опис отварања Његошевог гроба на Цетињу иако су датуми појединих догађаја нетачни. Не види се из Гојнићева чланка ко је то саопштење учинио, али га ми наводимо: „... Кад смо улегли у црквицу код гроба владике Рада, мајстори отворе дубоки Његошев гроб и ми свештеници с митрополитом Иларионом попадамо на кољена па започнемо велики парастос који је трајао пола сата. Кад се имало саћи у гроб на корнику, ја замолим митрополита да сиђем у ово светилиште великог генија да у присуству свијех погледам лијес Његошев око којег су се музе окупиле на Српском Олимпу. Митрополит ми даде благослов и ја сиђем у генијев гроб и у томе тренутку мене обузме језовити страх и осјећај које се светиње додирнути морам, душевно ме потресе и по дну ногу Његошевих паднем у несвијест. Кажу, да пет минута нијесам знао за себе. Послије своје присебности дигао сам сакос архијерејски и нашао руке и ребра са цијелим голим костуром у потпуном реду само глава-лобања мало бијаше удаљена од костура, коју сам на своје мјесто ставио и цио костур прекадио. За то вријеме митрополит и свештеници клечаху на кољенима и пјеваху... Од донесене одјеће архијерејске ставио сам на Његошеву главу златоткани богати ваздух и нови сакос, који сам преко цијелог костура растегао, да је цио костур под њим као под покровом лежао, на прсима којег сам ставио његов напрсни крст, а митра је сва од муње изгорела била...“ На крају тога описа, који се не одликује особитом писменошћу аутора или преводиоца, написано је још и ово: „Све кости као и цио гроб мирисаху с пушчаним прахом, које су муњевити огњиви на златоткано одјејаније привлачили да су кости морале црне изгледати...“ Да би се могла правилно оцијенити вриједност саопштења, иначе недовољно поузданог архиђакона Радичевића, требало би објавити читав његов чланак из нама непознатог бечког часописа.

Овај извјештај (према „Световиду“) доноси и »Narodne novine«, 25/1859, 19, 50(2) од 25. јануара. »Agrarier Zeitung«, 34/1859, 20, 78(2) од 26. јануара доноси само кратку вијест са Цетиња да је „Томо Марков Петровић, брат владике Петра I, умро 7. ов. мј. у 104. години живота“. За-

Свим тим је несумњиво утврђено да је пренос Његошевих костију са Цетиња на Ловћен извршен у суботу 8. септембра 1855. године. Да није било блокаде због колере, сигурно је да би дописници разних листова могли добити више података о погребним свечаностима, па би и њихови дописи били знатно опширнији.

ДВА ЗБОРА УДРУЖЕЊА ОПОЗИЦИЈЕ У СРЕЗУ БАРСКОМ 1935. ГОДИНЕ

У 1935. години одржано је у Црној Гори неколико врло успјелих зборова Удружене опозиције (у Никшићу, Виру, Бару, Пљевљима и др.), на којима је Партија, у циљу стварања народног фронта, постигла огромне успјехе. Посебно ћемо се задржати на зборовима у Бару (16. августа) и Виру (23. августа) износећи о њима неке нове, досад необјављене податке.¹

Збор *Удружене опозиције у Бару*, одржан 16. августа, заказао је адвокат Никола Ђоновић, кандидат на опозиционој листи, у срезу барском, на мајским изборима. Збору је присуствовало пуно сељака из читавог среза барског. Запажено је присуство великог броја муслимана који су се нарочито интересовали за привредна питања и економско побољшање живота на селу. Збору је присуствовао велики број омладине из Црмнице и Улциња, предвођен комунистима. Збор је отворио стари црногорски командир Никола Вучинић, истичући у поздраву значај збора, а затим је узео ријеч Никола Ђоновић. Ђоновић се осврнуо на петомајске изборе, Стојадиновићеву владу, изборни закон, питање рјешења унутрашњег уређења у земљи, корупцију, фашизам и

нимљив извјештај новосадског „Српског дневника“, 8/1859, 3, 3 од 11. јануара, који „с црногорске границе“ јавља 30. децембра [1858. по ст.]: „Отац пок. владике Петра II, господара Црне Горе и Брда, Томо Марков Петровић, лицем на Божи-дан 26. дец. преселио се у вјечност у немоћној и ријеткој старости. Старцу се навршило октобра месеца 1858. год. 105. година. Он је имао три брата: Стипа Маркова, Петра I (светопочивши митрополит и господар Црне Горе), и Сава Маркова. Сву је браћу сахрањено; потом три сина и пет унука. Старац је био најсрећнији и најнесрећнији отац. Један му је син био владатељ Црне Горе за 21 годину, а други президентом сената црногорског; трећи је погинуо са осталом својом браћом на Грахову. Најпослије је остао сирак без није никога. Има три рођена синовца, који су прошле године избјегли у Аустрију. При смрти изговорио је посљедње ријечи: „Све би моје јаде преболио, само да је Машан (синовац му) уз мене, да ме он у земљу положи“. Од мушког порода није иза њега нико остао. Старац заслужује сажалење, највише зато, што је отац онако честитога сина и врсног владоаца народа црногорског био. Оставшијема, Боже, дај здравље и мир, а старом вечни покој и рајско насеље“.

¹ На њих се укратко осврнуо Р. Пајовић у чланку: *Активност Народног фронта у Црној Гори 1935—1936*, *Историјски записи*, св. 3—4, 1959.